

NEBEZPEČENSTVO? AKÉ NEBEZPEČENSTVO?

Slavoj Žižek

in: The Liberal, ISSUE V, July/August, 2005, p. 16-18

Vedcom zaoberajúcim sa ľudským mozgom sa nedávno podarilo určiť neurónové procesy sprevádzajúce intenzívnu náboženskú skúsenosť. Keď napríklad subjekt zakúša sám seba ako mimočasový a nekonečný, ako takú súčasť kozmického Celku, ktorá je oslobodená od obmedzení vlastného Ja, „zatmie sa“ v oblasti mozgu, kde spracúvame časové a priestorové vnemy aj informácie o našej telesnej orientácii v priestore. Blokovanie zmyslových informácií, aké sa objavuje počas intenzívneho meditatívneho sústredenia, spôsobuje, že náš mozog vlastne ani nemá inú možnosť, než zakúšať subjekt ako nekonečný a immanentne prepletený s každým a so všetkým. To isté možno tvrdiť o extatických videniach: jasne korešpondujú s abnormálnym vzostupom elektrickej aktivity v temporálnych lalokoch (temporálno-laloková epilepsia).

Teológovia nemeškali s protiargumentom: zaiste, všetko čo zakúšame, existuje aj ako neuronálna aktivita, no v žiadnom prípade nie je riešením otázka kauzality. Keď jeme jablko, prežívame aj uspokojenie nad jeho lahodnou chuťou ako neuronálnu aktivitu, no tá ešte nepoukazuje na fakt, že je to práve ono jablko, čo túto aktivitu spôsobuje. Analogicky, je celkom nerozhodnuteľné, či nervové spojenia v mozgu tvoria (našu skúsenosť) Boha, alebo Boh tvorí naše nervové spojenia... Avšak nie je otázka kauzality skutočne jednoduchým riešením? Ak lekár zasiahne do patričnej oblasti mozgu a spôsobí tým, že pacient „zakúsi

božský rozmer“, nie je to určitá odpoveď, istý konečný výsledok či záver? Otázkou je, ako bude subjekt, ktorý si je tohto všetkého vedomý, subjektivizovať takúto náboženskú skúsenosť. Bude ju ešte prežívať ako „náboženskú“ v pravom, extatickom zmysle slova? Extrémne riešenie ponúkla americká náboženská sekta vyhlasujúca, že Boh, ktorý sa na nás díva, postrehol úpadok autentickej náboženskej skúsenosti medzi veriacimi a zariadil objavenie drog vyvolávajúcich takú skúsenosť.

Podobné problémy neuroteológie poskytujú extrémne príklady toho, ako súčasná veda otriasa základnými predpokladmi nášho každodenného prežívania skutočnosti. Ako by sme na tieto pokroky vedy mali reagovať? Ukazujú sa tri hlavné postoje. Po prvé trvať jednoducho na radikálnom naturalizme: heroicky presadzovať logiku vedeckého „odklatia skutočnosti“ za každú cenu, a to aj vtedy, ak sa otriasajú najzákladnejšie súradnice horizontu zmysluplného prežívania života a sveta.

Druhou možnosťou je neokantovská štátna filozofia, ktorej exemplárnym príkladom je dnes Habermas. Ostatná „kríza etiky“ týkajúca sa biogenetiky so sebou nesie potrebu toho, čo dnes oprávnene nazývame „štátnou filozofiou“, totiž filozofiou, ktorá na jednej strane ospravedlňuje vedecký výskum i technický rozvoj a na druhej strane krotí, obmedzuje ich plný vplyv a zabraňuje im v tom, aby nastavovali pasce existujúcim etickým súradniciam. Nemožno sa čudovať, že tí, ktorí sa chcú

ralyzovaného tela, ktorou môže hýbať. Veci budeme môcť uvádzať do pohybu priamo mysľou. Mozog samotný bude slúžiť ako diaľkový ovládač. Schopnosť, ktorú Kant pripisoval iba nekonečnej Božej mysli: kauzálna a priamo ovplyvňovať skutočnosť myšlienkami, je teraz potencionálne dostupná nám všetkým. A pretože vďaka Kantovi i Freudovi chápeme, že táto priepasť vytvorená našou konečnosťou je súčasne i zdrojom našej kreativity (rozdiel medzi „iba myslením“ a kauzálnym pôsobením na vonkajšiu skutočnosť nám dovoľuje testovať naše myšlienkové hypotézy a, ako vravel Karl Popper, nechávať ich umierať miesto nás), priama skratka medzi mysľou a realitou implikuje nástup radikálnej uzavretosti.

V máji 2002 pripojili vedci z Newyorskej univerzity počítačový čip schopný prijímať signály priamo k mozgu potkana, takže bolo možné riadiť potkana (bolo možné určovať, kam pobeží) prostredníctvom riadiaceho mechanizmu (tak, ako riadime diaľkovým ovládačom hračkársky model automobilu). Po prvý raz tak stroj prevzal vládu nad vôľou živého zvierata a riadil jeho spontánne rozhodovanie o pohyboch, ktoré vykoná. Iste, hlavnou filozofickou otázkou tu je, ako ten úbohý potkan prežíval vlastné pohyby, ktoré mu boli vnútené zvonka? Prežíval ich ešte ako čosi spontánne (nebol si vôbec vedomý toho, že jeho pohyby sú ovládané?), alebo si bol vedomý toho, že čosi nie je v poriadku, že ho ovláda nejaká vonkajšia sila? Ešte kritickejšie otázky vznikajú, ak sa takéto pokusy robia s ľuďmi (ktoré by, odhliadnuc od etických problémov, technicky vzaté, vlastne nemali byť o nič komplikovanejšie než pokusy na potkanoch). V prípade potkana možno namietť, že naň nemôžeme uplatňovať ľudské kategórie prežívania. Ale ako sa bude, presnejšie, bude sa takéto externá sila človeku javiť ako čosi v ňom samom, nejaké neovládateľné vnútorné pudenie, alebo ako púhy vonkajší nátlak?

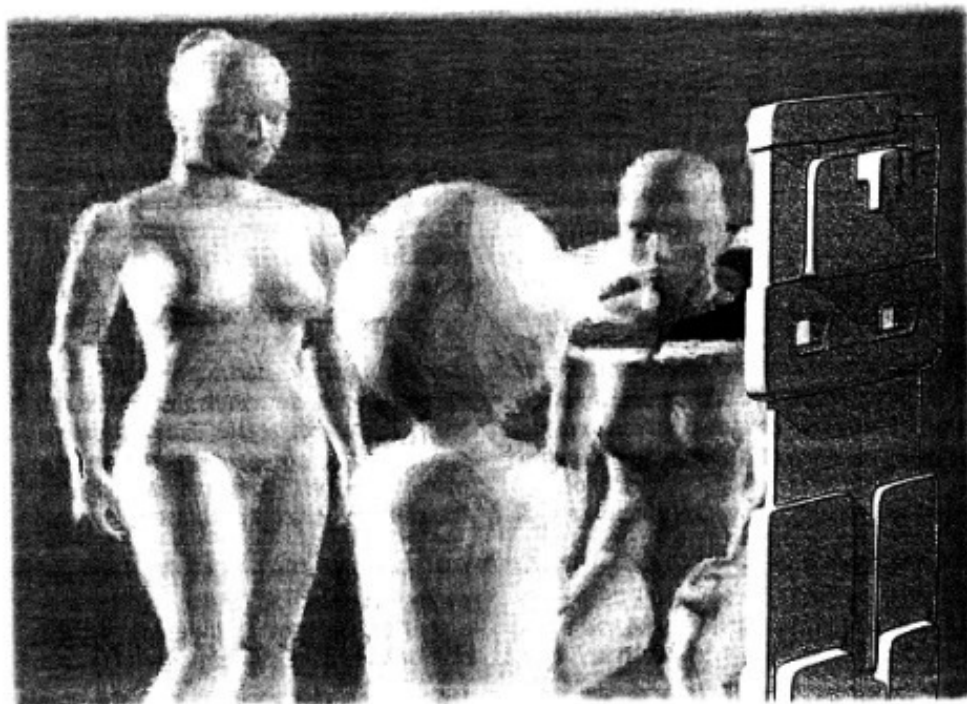
Nie div, že vzhľadom na šancu biogeneticky ovládať fyzické a psychické črty ľudí má také ponímanie „nebezpečenstva“ moderných technológií, ako pred polstoročím formuloval Heidegger, dnes svoje všeobecné opodstatnenie. Heidegger zdôrazňuje, že skutočným nebezpečím nie je fyzické sebazničenie ľudstva, strach z toho, že niečo sa nenapraviteľne pokazí biogenetickými zásahmi do organizmov, ale naopak to, že sa nimi nič nepokazí, teda že genetické manipulácie budú napredovať hladko – v tom momente sa istým spôsobom kruh uzavrie a zanikne špecifická otvorenosť, ktorá charakterizuje naše bytie-človekom. Na podobný problém vo všeobecne prístupnejších pojmoch poukazujú i kultúrne kritici od Francisa Fukujamu až po Habermasa: obávajú sa, ako bude najnovší vedecko-technický rozvoj (ktorý potencionálne človeku umožňuje, aby sám seba novonaprojektoval a novodefinoval) vplývať na naše *bytie-človekom*. Ich paniku najlepšie vystihuje názov knihy Billa McKibbena *Dost? Ostať človekom vo veku technológií*, 2003. *Pozn. prekl.* Ľudstvo ako kolektívny subjekt má stanoviť hranice a slobodne sa zriecť ďalšieho „progresu“ v tomto smere. McKibbenove pokusy stanoviť tieto hranice, empiricky sú nasledovné: somatická genetická terapia je ešte na našej strane neprekročiteľnej hranice, možno ju vykonávať bez toho, aby sme opustili svet taký, aký sme ho poznali, pretože iba zasahujeme do tela, ktoré vzniklo starým spôsobom, teda „prirodzene“. Manipulácia so zárodočnými bunkami však už leží na strane druhej, vo svete mimo zmyslu.* Keď manipulujeme s fyzickými a psychickými vlastnosťami indivíduí ešte pred tým, než sú vôbec počaté, prekračujeme hranicu smerom k plne kvalifikovanému navrhovaniu ľudí a meníme tak indivíduá na produkty. Zabraňujeme im, aby sa cítili zodpovednými agentmi, ktorí sa majú vzdelávať, zdokonaľovať svoju vôľu a dosahovať uspokojenie z dosahovaných

výsledkov – stručne povedané: takéto indivíduá už nebudú samy seba chápať ako zodpovedných agentov.

Nedostatočnosť podobného zdôvodňovania je dvojaká. Povedané s Heideggerom, ak sa usilujeme definovať hranice dovoleného takto, skutočná katastrofa sa už odohrala: už zakúšame samých seba ako v zásade otvorených voči technologickým manipuláciám – iba sa slobodne rozhodujeme vzdať sa možnosti plne rozvinúť ich potenciál. Kľúčovým bodom však je, že dystopické popisy „nezmyselného“ univerza technologických sebamanipluácií sú obeťami perspektívneho klamu: merajú budúcnosť súčasnými kritériami. Preto sa, takpovediac, budúcnosť technologických sebamanipluácií javí ako „zbavená každého zmyslu“, ak sa meria tradičnými názormi na to, čo je zmysluplné univerzum. Kto vie, čo bude znamenať posthumánne univerzum „ako také“? Čo ak neexistuje singulárna

a jednoduchá odpoveď, čo ak sa súčasné trendy (digitalizácia, biogenetická sebamanipluácia) otvárajú mnohým možnostiam? Čo ak utópia – ten dobre známy sen o prenose ľudskej identity z hardvéru do softvéru, dôsledkom ktorého môže byť aj to, že budeme voľne plávať v digitálnej nesmrteľnosti „sťahujúc sa“ (*downloading ourselves*) z jedného vtelenia do iného – a spolu s utópiou aj dystopia (tá nočná mora svojvoľného transformovania sa ľudí na programovateľné bytosti) je iba lícom a rubom tej istej ideologickej predstavy? Čo ak skutočný problém leží stále ešte pred nami: skúmanie biogenetických výziev bez predsudkov, stručne povedané, nielen meranie a posudzovanie tradičnými kritériami, ale jasné vnímanie toho, ako a čím nás vyzývajú, aby sme naše kritériá modifikovali a menili?

Z anglického originálu preložila Monika Mitššová

dnes takýmto nárokom približiť, sú neokantovci. Veď práve Kant sa sústredil na problém, ako možno tvoriť priestor pre etickú zodpovednosť mimo dosahu vedy a súčasne brať vážne newtonovskú vedu. Kant obmedzil, ako sám povedal rozsah vedenia, aby utvoril priestor pre vieru a mravnosť. Nie je to i problém súčasných štátnych filozofov? Nie je celé ich úsilie zamerané na otázku, ako možno prostredníctvom rôznych verzií uvažovania o transcendentálite uplatniť vo vede reštrikcie v mene vopred určených horizontov zmyslu a odsudzovať tak konzekvencie vedy v etickej sfére ako „nelegitímne“? Pohľad na Habermasa usilujúceho dozeráť na explozívne výsledky biogenetiky je truchlivý podobne, ako je tragické hľadieť na jeho snahu zastrieť filozofické konzekvencie biogenetiky. Celé jeho úsilie prezrádza strach z toho, že by sa mohlo niečo naozaj odohrať, že by sa mohla objaviť nejaká nová dimenzia „humanity“ a starý obraz ľudskej dôstojnosti i autonómie by tak neostal neporušený.

Tretia možnosť je náboženská. Predstavuje úsilie o akúsi formu novovekej syntézy vedeckej Pravdy a predmoderného sveta Zmyslu. Opiera sa o tvrdenie, že nové vedecké výsledky (napríklad výsledky kvantovej fyziky) nás samy vyzývajú či nútiť k tomu, aby sme opustili materializmus a smerovali k nejakej novej (gnostickej či východnej) spiritualite. Táto línia zdôvodňovania sa prikláňa na stranu ideológií v ich najhoršom prejave, je znejasnená tým, že wpisuje vedeckú problematiku (napr. úlohy vlnenia a oscilácií v kvantovej fyzike, atď) do ideologického poľa myseľ verzus hrubá hmota a je skutočne paradoxným výsledkom notorického odhmotňovania modernej fyziky; je vlastne príkladom toho, ako i tie najnemateriálnejšie procesy strácajú svoju spirituálnu povahu a stávajú sa legitiúmnou témou prírodných vied.

Prepracovanejšiu verziu takejto syntézy ponúkol nedávno Peter Sloterdijk, podľa ktorého „humanizmus“ vždy obsahuje

súlady a zmierenie: predstavuje most medzi Starým a Novým. Keď vedecké výsledky podkopávajú starý svet zmyslu, mali by sme hľadať spôsob, ako ich do univerza Zmyslu opäť zahrnúť, či skôr, mali by sme metaforicky rozšíriť staré univerzum Zmyslu tak, aby „pokrylo“ nové vedecké tvrdenia. Ak v tomto prepájaní stroskotáme, uviazeme v krutej dileme: buď reakcionársky odmietnuť akceptovanie vedeckých výsledkov, alebo zničujúco strácať samotné kráľovstvo zmyslu. Dnes, keď zápasíme s touto výzvou, Sloterdijk navrhuje: „Matematici sa budú musieť stať básnikmi, kybernetici filozofmi náboženstva, lekári hudobnými skladateľmi a informatici šamanmi“. Avšak nie je toto riešenie tmárstvom práve do tej miery, do akej sa usiluje udržať zmysel a pravdu v jednom záprahu? Alain Badiou nedávno poznamenal: „Najjednoduchšia definícia Boha a náboženstva tkvie v myšlienke, že pravda a zmysel sú jedno. Smrť Boha je koncom myšlienky, ktorá pravdu a zmysel predstavuje ako jednotu.“

Badiou má pravdu aj v tom, že zdôrazňuje spojitost medzi kapitalizmom a diferencovaním pravdy od zmyslu. Kapitalizmus je prvým spoločenským poriadkom, ktorý odtotalizoval zmysel. Na úrovni zmyslu kapitalizmus nie je globálny. Nejestvuje „globálny kapitalistický svetónázor“, ani „správna či pravá kapitalistická“ civilizácia. Základným poznatkom z globalizácie je to, že kapitalizmus sa môže prispôbiť všetkým civilizáciám, od kresťanských až po hinduistické a budhistické. Jeho globálny rozmer možno formulovať iba na úrovni pravdy-bezo-zmyslu, totiž ako „realitu“ globálneho trhového mechanizmu.

Iste, prevládajúcou náboženskou stratégiou súčasnosti je tá, ktorá sa usiluje zahrnúť vedeckú skutočnosť do vymedzeného zmyslu. Ako poznamenáva Jacques Alain Miller v reakcii na vedeckú skutočnosť (stelesnenú biogenetickými súvislosťami), náboženstvo nachádza svoj nový *raison d'être*. „Náboženstvo, nedotknuté vedou, či

dokonca vznikajúci syndikát náboženstiev, každodenne napreduje. Náboženstvo sa pestuje ako bezpodmienečná obrana živých, ľudského života, ako strážca života, ktorý život činí absolútnym. A takéto poňatie rozširuje aj na ochranu ľudskej prirodzenosti. To poskytuje náboženstvu budúcnosť prostredníctvom zmyslu, presnejšie, budovaním bariér proti klonovaniu, využívaniu ľudských buniek, teda i vďaka tmeniu rozvoja vedy. Sme svedkami úžasného úsilia, novej sily, akú náboženstvo vynakladá na to, aby skutočnosť prekypovala zmyslom.“

Keď zosnulý pápež postavil kresťanskú „kultúru Života“ proti modernej „kultúre Smrti“, nepustil sa tým teda len do hyperbolizácie rôznych prístupov k otázke potratu. Jeho stanovisko treba chápať aj omnoho doslovnejšie a súčasne univerzálnejšie. Nejde len o to, že cirkev je tu „poslom dobrých správ“, dôveruje našej budúcnosti, verí v Nádej zaručujúcu Zmysel Života. Aby sme dvojicu „kultúra Života/ kultúra Smrti“ plne pochopili, mali by sme ju vzťahnúť aj k Freudovej opozícii týkajúcej sa pudu života a pudu smrti. „Život“ je na strane zákonov „princípu slasti“, na strane homeostatickej stability slasti chránenej pred stresujúcimi otrasmami excesívnej *jouissance* (rozkoše), pápež teda všetko vsadil na predstavu, podľa ktorej nielenže náboženská spiritualita, paradoxne, nie je v rozpore so svetskými pôžitkami, ale iba ona poskytuje rámec pre plné a uspokojivé prežívanie slasti života. „Smrť“ je naopak na strane siahajúcej „za princíp slasti“, na strane krajností, akými Skutočnosť narušuje homeostázu života, a to krajností, ktoré siahajú od excesov pohlavnej rozkoše až po vedeckú Skutočnosť produkujúcu umelé monštrá.

Je však takéto obranné taktiku jedinou možnou? Nenastal čas, keď by sme mohli začať trepezlivo premýšľať o aktuálnych poznatkoch bio-technologického pokroku? V roku 2003 japonský výrobca prišiel s prvým mobilným telefónom, ktorý umožňuje počúvať telefonické hovory vo

vnútri našej hlavy prostredníctvom zvuku vedeného lebečnou kosťou. Telefón je vybavený „akustickým reproduktorom“, ktorý prenáša zvuk prostredníctvom vibrácií šíriacich sa medzi lebkou a slúchadlom v strednom uchu namiesto toho, aby užíval klasický spôsob zachytávania zvuku vedeného vonkajším zvukovodcom do ušného bubienka. Preto s novým telefónnym aparátom počujeme v hlučnom prostredí lepšie, ak si zapcháme uši a zabránime tomu, aby sa kosťou vedené zvuky miešali s vonkajším hlukom. Stretávame sa tu s podivnou Skutočnosťou, ktorá nemá miesto vo vonkajšej realite, na akú sme zvyknutí.

Postúpme ešte o krok ďalej, v roku 2003 cvičili v Centre pre neurotechnológiu na univerzite v Duke opice s mozgovými implantátmi, aby mysleným príkazom pohli rukou robota. Vedci z Duke teraz pracujú na výskume podobných implantátov v ľudskom mozgu. Nedávno zverejnili, že sa im podarilo dočasne implantovať elektródy do mozgu dobrovoľníkov; kým títo hrali videohry, elektródy zaznamenávali signály v ich mozgu a vedci nacvičili počítač tak, aby rozpoznal mozgovú aktivitu zodpovedajúcu rôznym polohám joysticku. Táto procedúra „odpočúvania“ elektrických výbojov v mozgu elektródami (pri ktorej počítače pracujú s nulami a jednotkami a neuróny kódujú naše myšlienky do elektrických impulzov všetko-alebo-nič) a ich prenos do počítača, ktorý môže čítať kód mozgu a môže tieto signály použiť pri jeho riadení podobným spôsobom, ako riadime stroj, má už aj svoje meno: rozhranie mozog-stroj. Je tu teda šanca vyslať signál niekomu, kto stojac opodiaľ s elektródami implantovanými v sluchových centrách môže „telepaticky“ počuť môj vnútorný hlas... Orwellovské „ovládanie myšlienkami“ nadobudne omnoho doslovnejší význam.

Dokonca už nebude potrebný ani príslušný „malček“ Stephena Hawkinga – minimálne spojenie medzi jeho mozgom a vonkajšou realitou – jediná časť jeho pa-